

Avrupa Birliği’nde Etçi ve Yumurtacı Tavukların Refah Standartları için Yasal Gereklilikler ve Türkiye’nin Uyumu

Zehra BOZKURT

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Veteriner Fakültesi, Zootečni Anabilim Dalı, Afyonkarahisar, Türkiye
zhra.bozkurt@gmail.com

Öz

Modern, kaliteli ve sürdürülebilir tarımsal üretimi geliştirmek ve küresel pazarda Avrupa Birliği’nin tarım ürünleri ile rekabet gücünü arttırmak için uygulamaya konulan Ortak Tarım Politikası kapsamında üye ülkelerde mevzuat, yönetim ve bürokratik işleyişin aynı olması gerekmektedir. Türkiye, 2005 yılından beri yürütülen katılım müzakereleri çerçevesinde alt yapısı ve gelenekleri ile özgün farklılıklar taşıyan tarım sektörünün ortak tarım politikasına entegrasyonunu sağlamak için çalışmalarına hızla devam etmektedir. Bu kapsamda endüstriyel ve ticari önemi dikkate alınarak ve özellikle son yıllarda giderek artan tüketici ilgisi ve kaygısı nedeniyle tavuk refah standartlarına ilişkin mevzuat uyumlaştırma çalışmaları da hız kazanmıştır. Son dönemde hayvan dostu üretim sürecini garanti eden etiketlemesi ile özel hayvan refahı kalite güvence programları Avrupa Birliği içinde ve uluslararası ticarete payını giderek büyütmekte olup, Türkiye’nin de bu pazarda yer alabilmesi müktesebat uyumlaştırma çalışmalarının tamamlanmasına bağlıdır. Bu derlemenin amacı, çiftlikte yumurtacı ve etçi tavukların refah standartlarının sağlanması için Avrupa Birliği’ndeki yasal gereklilikleri ortaya koyarak Türkiye’nin birlik mevzuatına uyumunu değerlendirmektir.

Anahtar kelimeler: Avrupa Birliği, uyum, tavuk ürünleri, refah

Legal Requirements for The Welfare Standards of Broiler and Layer Hens in The European Union and Turkey’s Compliance

Abstract

The legislation, administration and bureaucratic processes must be the same in the member countries within the scope of the applicable Common Agriculture Policy in order to develop modern, high quality and sustainable agricultural production and to be able to complete with the European Union's agricultural products on the global market. Turkey continues to work rapidly within the framework of the accession negotiations carried out since 2005 to ensure the integration of the Turkish agricultural sector, which has unique differences with its infrastructure and traditions into the common agricultural policy. In this context, legislative harmonization work regarding poultry welfare standards have also accelerated due to their industrial and commercial significance and especially due to consumer interest and concern in recent years. Recently, the labeling guaranteeing the animal-friendly production process and the private animal welfare quality assurance programs are gradually expanding their share in intra-EU and international trade, and Turkey's inclusion in this market depends on the completion of the acquis harmonization works. The aim of this review is to assess the conformity of Turkey to the Union's legislation by laying down the legal requirements of the European Union regarding the standard of welfare of broilers and layer hens on the farm.

Keywords: European Union, compliance, poultry products, welfare

Giriş

Hayvan refahı endüstriyel hayvansal gıda üretiminde bir kalite standardı olarak yerini hızla almaktadır. Sanayileşmiş ülkelerde tüketicilerin kaliteli ve sağlıklı gıda taleplerine, son dönemde çevre ve hayvan dostu üretim sistemlerine ilişkin farkındalıklarının da eklendiği görülmektedir. Küresel boyutta şekillenmekte olan bu tüketici talebi gıda endüstrisinde ürün çeşitlendirme ve yüksek kaliteli ürünlere ilişkin yeni pazarları oluşturmaktadır. Bu kapsamda hızla gelişen özel sektörün yönlendirilmesi ve denetlenmesi için yasal çerçeve de aynı hızla oluşmaktadır. Bu nedenle Avrupa Birliği gıda üretimi amacıyla yetiştirilen hayvanların çiftlikte, nakil sırasında ve kesimde refah standartlarını geliştirmektedir (Blaħa, 2000; Harvey ve Hubbard 2013).

Türkiye, 3 Ekim 2005 tarihinde Lüksemburg'da alınan kararla Avrupa Birliği'ne tam üyelik müzakerelerine başlamıştır. Türkiye'nin Müzakere Çerçeve Belgesi ile belirlenen ve müzakerelere konu olan 12. fasıl gıda güvenliği, veterinerlik ve bitki sağlığına ilişkin olup, Türkiye Avrupa Birliği'nin ortak tarım politikalarına entegre olma ve müktesebatına uyum sağlama çalışmalarını sürdürmektedir (Türker, 2017). Bu kapsamda Avrupa Birliği'nin çiftlik hayvanlarının refah gereksinimlerini düzenleyen mevzuatının bazı bölümleri ulusal mevzuata aktarılmış olup, kalan bölümler için halen çalışmalar sürmektedir.

Bu derlemede, etçi ve yumurtacı tavukların refahı ile bu tavuklardan elde edilen et ve yumurtanın hayvan refahı yönünden etiketlenmesine ilişkin Avrupa Birliği mevzuatı ele alınmış ve ulusal mevzuat ile karşılaştırılarak Türkiye'nin uyumu değerlendirilmiştir.

Avrupa Birliği'nde Etçi ve Yumurtacı Tavukların Refah Standartlarına İlişkin Yasal Gereklilikler

Avrupa Birliği'nin çiftlikte hayvan refahını düzenleyen mevzuatı 1986'da kabul edilen ve kafeste tutulan yumurtacı tavuklarının korunmasına ilişkin 10 Nisan 1986 tarih ve 86/113/EEC sayılı Konsey Direktifi ile başlamıştır. Daha sonra yine yumurtacı tavukların refah standartlarının yükseltilmesine yönelik olarak 19 Temmuz 1999 tarih ve 1999/74/EC sayılı Konsey Direktifi yürürlüğe girmiş ve üye ülkeler yönetmeliği 2012 yılına kadar ulusal mevzuatlarına aktarmıştır.

Etçi tavukların refahına ilişkin ilk özel düzenlemenin 28 Haziran 2007 tarihinde yürürlüğe girmesinden önce etçi tavukların refahına ilişkin yasal gereklilikler çiftlikte yetiştirilen hayvanların (balıklar da dahil olmak üzere gıda, yün, deri, kürk veya başka tarım amaçları için yetiştirilen) refahına ilişkin 20 Temmuz 1998 tarih ve 98/58/EC sayılı Konsey Direktifi kapsamında ele alınmıştır (Anonim, 1998). Etçi ve yumurtacı tavukların refahına ilişkin Avrupa Birliği mevzuatı ile düzenlenen hayvan refahı standartları aşağıda açıklanmıştır.

1. Etçi Tavuklarda Refah Standartları

1.1. Minimum hayvan refahı yasal gereklilikleri

Et verimi yönünde geliştirilen, yüksek büyüme hızı ve yemden yararlanma kabiliyetine sahip olan etçi tavuklarda (etlik piliçlerde) genetik seleksiyon, barındırma yoğunluğu ve besleme programlarına bağlı olarak şekillenen ağırlı iskelet ve kas problemleri, solunum ve dolaşım bozukluğu ile seyreden Asites ve Ani Ölüm Sendromu gibi metabolik hastalıklar ve yüksek ölüm oranı kamuoyunun dikkatini etçi tavukların refah gereksinimlerine çekmiştir (Anonim, 2000; Meluzzi ve Sirri, 2009).

Çiftlik hayvanlarının refah düzeyini gösteren parametrelerin bilimsel değerlendirme aracı olarak ilk kez kullanıldığı yönetmelik olan 2007/43/EC sayılı Konsey Direktifi (Etçi Tavuk Direktifi) etçi tavukların korunmasına ilişkin asgari gereklilikleri tanımlamaktadır

ve bu yönetmelik 2010 yılına kadar üye devletlerin ulusal mevzuatlarına aktarılmıştır (Anonim, 2007a). Bununla birlikte Etçi Tavuk Direktifi ekstansif kapalı, geleneksel free-range ve free-range-tam özgürlük tipi etçi tavuk yetiştiriciliklerini kapsamamaktadır (Anonim, 2007a; van Horne ve Achterbosch, 2008).

Avrupa Birliği Etçi Tavuk Direktifi, etçi tavuklarda besleme, barındırma, sağlık, açık alana erişim ile ilgili işlemleri ve bu direktif hükümlerinin uygulanmasına dair yapılacak denetimleri düzenlemektedir. Buna göre, besleme standartları kapsamında, etçi tavukların taze suya ve ihtiyaçlarına uygun nitelik ve miktarda yeme ulaşımı sağlanmalıdır (van Horne ve Achterbosch, 2008). Sürdürülebilir bir altlık idaresi için suluklar suyun dökülmesini önleyecek şekilde kümes içine yerleştirilmelidir. Hayvanların erişiminde sürekli yem bulundurulabileceği gibi yemleme öğünler şeklinde de yapılabilir ancak planlanan kesim zamanından önce yem verilmeyen süre en fazla 12 saat olmalıdır (Anonim, 2007a).

Başlıca hedeflerinden birisi maksimum barındırma yoğunluğunu düşürmek olan Etçi Tavuk Direktifine göre en fazla barındırma yoğunluğu 33 kg/m^2 olmalıdır (Anonim, 2007a). Ancak direktif, besleme, aydınlatma ve havalandırma kapasitesinin ve altlık idaresi ile insan-hayvan etkileşimlerinin kalitesinin artırılması koşulu ile orantılı olarak iki istisna getirmektedir (Meluzzi ve Sirri, 2009). Kümes içi sıcaklık (dışarısının sıcaklığı gölgede $30 \text{ }^\circ\text{C}$ seviyesini aştığında kümes içi sıcaklık maksimum $3 \text{ }^\circ\text{C}$ daha fazla olabilir) ve nem (dışarısının sıcaklığı $10 \text{ }^\circ\text{C}$ 'nin altında olduğunda 48 saat içerisinde ölçülen kümes içi ortalama bağıl nem oranı $\%70$ 'i aşmamalıdır) ile hava kalitesi (NH_3 ve CO_2 konsantrasyonları sırasıyla 20 ppm ve 3000 ppm düzeyinden fazla olmamalıdır) direktifin istisna kriterlerine uyması durumunda azami barındırma yoğunluğu 39 kg/m^2 'ye kadar artırılabilir. Etçi Tavuk Direktifinin kapsadığı ikinci istisnaya göre ise çiftlikte katı bir hayvan refahı izleme programının yürütülmesi ve hayvan idaresine ilişkin bazı kriterlerin sağlanması durumunda azami barındırma yoğunluğu 42 kg/m^2 'ye kadar artırılabilir. Hayvan idaresine ilişkin kriterlerden birisi etçi tavuk idaresinde görevli personelin hayvan fizyolojisi, refah gereksinimleri, davranış, stres, acil tedavi, itlaf ve biyogüvenlik konularında ve hayvanların dikkatli bir şekilde yakalanması, elde tutulması, taşınması, araçlara yüklenmesi ve nakledilmesine ilişkin bilgi ve pratik beceriler kazanması için sertifikalandırılabilen bir eğitim almasıdır. Buna ilaveten aynı sürü için ard arda gerçekleştirilen son yedi kontrolde sürünün kesim yaşı (gün) ile çarpılan kümülatif günlük ölüm oranının $\%1 + \%0.06$ düzeyinden daha düşük olması beklenmektedir (Anonim, 2007a; Stevenson, 2007). Ayrıca tavukların normal davranışlarını daha fazla sergileyebilmesi ve ayak tabanlarının korunabilmesi amacıyla kümeste konforlu bir zemin sağlamak için kuru ve ufalanabilir nitelikte altlık bulundurulmalıdır (Anonim, 2007a). Altlık yetersiz veya kalitesiz olduğunda tavukların ayak tabanında ve metatarsal bölgelerde dermatit ve ülseratif lezyonlar ile göğüste genişlemiş solgun görünümlü lezyonların oluşumunun arttığı bildirilmiştir. Özellikle ıslak ve sertleşmiş altlığa bağlı gelişen bu sorunların azaltılabilmesi için iyi bir havalandırma ile sıcaklık ve nemin kontrolü sağlanmalıdır (Martland, 1985).

Kümeste ses seviyesinin yükselmemesi için havalandırma ve besleme gibi kümes içi mekanik ve otomatik sistemlerin oluşturacağı ses miktarı dikkate alınmalıdır ve bu sistemler alarm sistemi ile kombine edilmelidir. Kullanılabilir alanların en az $\%80$ 'inde ve tavukların göz seviyesinde 20 lux şiddetinde bir aydınlatma sağlanmalıdır. Aydınlatma tavukların kümese yerleştirilmesini izleyen ilk 7 gün ile kesime 3 gün kalıncaya kadarki dönemde en az 6 saat karanlık (4 saati kesintisiz) öngörün 24 saatlik bir ritme sahip olmalıdır (Anonim, 2007a).

Etçi Tavuk Direktifine göre yaralı, hasta veya yapısal bozukluğu bulunan hayvanların tedavi edilmesi zorunlu olup tedavi kapsamı dışında olan ve vücudun hassas kısımlarından birinin zarar görmesine veya kaybedilmesine neden olacak olan cerrahi müdahaleler yasaklanmıştır. Kısırlaştırma ve gaga kesimi veteriner hekim tavsiyesiyle ve gözetiminde olmak kaydıyla tavuklar konusunda uzman bir çalışan tarafından yapılabilir. Hayvan türü ve sayısı gibi sürüye ait veriler ile ölümler kaydedilmeli, yürüme güçlüğü çeken veya ağır sakatlık çeken tavuklar uygun şekilde tedavi edilemez ise ayıklanmalı ve insancıl metotlar ile sürüden uzaklaştırılmalıdır (Anonim, 2007a). Ayrıca Direktif, etçi tavukların yetiştirildikleri çiftlikteki hayvan refahı düzeyinin değerlendirilebilmesi için kesimhane resmi veteriner hekiminin kesim için getirilen tavuklarda kontakt dermatitis, paraziter ve sistematik hastalıkların anormal oranları bakımından muayene yapmasını öngörmektedir. Bu muayene sonuçları, çiftlikteki hayvan refahı düzeyinin düşük olduğunu gösterir ise hem hayvan sahibi veya bakıcısı hem de yetkililerin gerekli tedbirleri alması gerekmektedir (Stevenson ve ark.,2014).

1.2. Yüksek Hayvan Refahı Standartları için Yasal Gereklilikler

Avrupa Birliği'nde zorunlu hayvan refahı gerekliliklerine uygun şekilde üretilen piliç etinin kalitesindeki bu farklılığı yansıtmak için ayrı bir etiketleme yapılmaktadır. Bu kapsamda, ortak tarımsal pazar organizasyonunun kurulmasını düzenleyen ve pazarlama standartlarını belirleyen 22 Ekim 2007 tarih ve 1234/2007 sayılı Konsey Tüzüğü'nün belirli tarımsal ürünler için özel hükümlerine dayanılarak çıkarılan 543/2008/ EC sayılı Komisyon Tüzüğü kanatlı hayvan etinin pazarlama standartlarını düzenlemektedir (Anonim, 2008a).

Avrupa Birliği'nde zorunlu yumurta etiketleme programının aksine tavuk etinde yetiştirme sistemi için etiketleme zorunlu değildir. Bununla birlikte, gönüllülük esası temelinde ve bir pazarlama aracı olarak etiket üzerinde kanatlı etinin üretildiği yetiştirme sisteminin belirtilmesi mümkündür. Bu kapsamda, refah standartları belirli seviyelere yükseltilmiş olan piliç eti için etiketleme yapılabilen ve söz konusu yetiştirme sisteminin türünü belirtmek için özel amaçlı terimler kullanılmaktadır (Anonim 2008a).

Piliç eti için pazarlama standartlarını belirleyen 543/2008 sayılı Komisyon Tüzüğü'nün ilgili şartları yerine getirildiğinde tavuk eti “%... ile Beslenmiş”, “Kapalı Ekstansif”, “Free-range (serbest dolaşım veya çayıra salma)”, “Geleneksel free-range” ve “Free-range - Tam Özgürlük” (Anonim 2008a) ve organik üretime dair etiketlemeyi düzenleyen 834/2007 ve 889/2008 sayılı Tüzüklerin şartları yerine getirildiğinde ise “organik” olarak etiketlenebilmektedir (Anonim, 2007c; Anonim, 2008b). Bu etiketleme standartları kısaca aşağıda açıklanmıştır.

a) %... ile Beslenmiş (Fed with ...% of)

Bu özel amaçlı terim, etçi tavuklarının beslenme standardını tanımlanmaktadır. Rasyon özelliği tahıllar ise besi süresinin büyük bir bölümünde hayvanlara verilen yem formülünün en az %65'ini bu tahıllar oluşturmaktadır. Belirli bir tahıl üzerine yapılan bir beslemede ise yem formülünün en az %35' ini bu tahıl oluşturmaktadır ve söz konusu tahıl mısır ise rasyonun en az %50'si mısırdan oluşmaktadır. Bakliyat veya yeşil sebze üzerine yapılan bir beside ise besi döneminin çoğunda hayvanlara verilen yemin en az %5'ini tahıl oluşturmaktadır. Yulafla beslenen kaz terimi (Oats-fed goose), besi süresinin bitiminden önce 3 hafta süreyle yapılan beslemede günlük en az 500 g yulaf kullanımı ile yapılan beslemeyi ifade etmektedir (Anonim, 2008a).

b) Kapalı Ekstansif (Extensive Indoors)

Tavuk etinin kapalı ekstansif olarak etiketlenebilmesi için, uygulanan barındırma yoğunluğu 1 m² de 15 tavuğu (25 kg/m² canlı ağırlık) geçmemeli ve tavuklar en erken 56 günlük yaşta kesilmelidir (Anonim, 2008a). Beslemede kullanılan rasyonun %65'i tahıllardan oluşmalıdır (Anonim, 2012a).

c) Free-Range (Serbest Dolaşım veya Çayıra Salma)

Tavuk etinin free-range olarak etiketlenebilmesi için kapalı barındırma alanlarında uygulanan barındırma yoğunluğu en fazla 1 m² de 13 tavuk (27.5 kg/m² canlı ağırlık) olmalıdır. Yaşamlarının en az yarısında hayvanlara gündüz açık alana sürekli erişim sağlanmalı ve bitki örtüsü bulunan bu açık alan hayvan başına en az 1 m² olmalıdır. Tavuklar en erken 56 günlük yaşta kesilmelidir (Anonim, 2008a). Bitirme dönemi karma yemi en az %70 tahıl içermelidir. Barınaktan açık alana çıkış koridoru kapıları (pophole) en az 40 cm yüksekliğinde ve 4 m/100 m² oranında olmalıdır. Ayrıca, açık alanda sundurma bulundurulması önerilmektedir (Anonim, 2012a).

d) Geleneksel Free-Range (Geleneksel Serbest Dolaşım veya Çayıra Salma)

Geleneksel free-range etiketi ile satılan tavuk etlerinin free-range standartlarına göre daha yüksek refah standartları altında büyütülen etçi tavuklardan elde edildiği anlaşılmaktadır. Kapalı barındırma alanlarında barındırma yoğunluğu en fazla 1 m² de 12 tavuk olup, barındırma yoğunluğu mobil kümesler kullanılması durumunda 1 m² de 20 tavuğa kadar çıkarılabilir. Sürü büyüklüğü en fazla 4800 adet tavuk içermeli ve tavuklar en geç 6 haftalık yaşa geldiğinde kaliteli bitki örtüsüne sahip meraya (2 m²/tavuk) gün boyu erişimi sağlanmalıdır. Bu yetiştirme sisteminde yavaş büyüyen etçi tavuk genotipleri kullanılmalı ve tavuklar en erken 81 günlük yaşta kesilmelidir (Anonim, 2008a). Bitirme dönemi yemi, en az %70 tahıl içermelidir. Açık alana çıkış için koridor kapıları en az 40 cm yüksekliğinde ve 4 m/100 m² oranında olmalıdır. Bir kümes alanı en fazla 400 m² olmalıdır (Anonim, 2012a).

e) Free-range –Tam Özgürlük (Free-range –Total Freedom)

Birlik mevzuatı ile hayvan sağlığı ve halk sağlığının korunması amacıyla veya veteriner kısıtlamaları nedeniyle tavukların açık gezinme alanlarına çıkışına izin verilmediği durumlarda tavuk eti bu özel amaçlı terim ile etiketlenebilir. Gündüzleri açık gezinme alanına çıkış şartı hariç, free-range ve geleneksel free-range yetiştirme sistemlerinde söz konusu olan diğer tüm şartlar 12 haftalık süreyi geçmemek şartıyla bu sistemde de geçerlidir (Anonim, 2008a).

f) Organik

Avrupa Birliği mevzuatına göre, organik etçi tavuk yetiştiriciliğinde organik ebeveyn damızlıktan gelen tavuklar için minimum kesim yaşı sınırlaması bulunmamaktadır. Ancak etçi tavuklar organik olmayan damızlıktan elde edilmiş ise kesim yaşı en geç 70 gündür. Hızlı gelişen etçi tavuklar için ise kesim yaşı en geç 81 gündür (Anonim, 2012a). Sabit ve mobil kümeslerde barındırma yoğunluğu sırasıyla 1 m² de 10 tavuk (21 kg/m² canlı ağırlık) ve 16 tavuk (30 kg/m² canlı ağırlık) olarak uygulanabilir ancak bu yoğunluk burada barındırılacak hayvanların toprağa bıraktığı gübreye bağlı olarak yılda hektara 170 kg N oranının aşılması dikkate alınarak ayarlanmalıdır (2500 tavuk/ha). Tavuklar hayatlarının üçte ikisini 4 m²/hayvan oranında olmak üzere tünek, suluk veya toz banyosu gibi zenginleştirmeler de içeren merada geçirmelidir. Hem hızlı gelişen hem de yavaş gelişen

etçi tavuk genotipleri kullanılabilir. Kullanılacak yem aminoasit veya başka bir katkı içermemelidir ve %100 organik olmalıdır. Günlük 16 saat aydınlatma uygulanabilen bu yetiştirme sisteminde suni aydınlatma uygulanabilir. Açık alana çıkış için gerekli çıkış koridoru kapıları en az 40 cm yüksekliğinde ve 4 m²/100 m² oranında olmalıdır (Anonim, 2012a). Tavuklar daima açık alanda tutulmalıdır ve kafes kullanılmamalıdır (Anonim, 1991).

2. Yumurtacı Tavuklarda Refah Standartları

Hayvan refahı, Avrupa Birliği'nde 1990'lı yıllardan itibaren önemini giderek arttırmış ve hayvan refahı mevzuatı önemli ölçüde gelişmiştir. Yumurtacı tavukların korunmasına ilişkin mevzuat çiftlik hayvanlarının refahına ilişkin genel hükümleri düzenleyen 20 Temmuz 1998 tarih ve 98/58/EC sayılı Konsey Direktifi, yumurtacı tavukların korunmasına ilişkin özel hükümleri düzenleyen 19 Temmuz 1999 tarih ve 1999/74/EC sayılı Konsey Direktifi, yumurtacı işletmelerinin kayıt altına alınmasına ilişkin 30 Ocak 2002 tarih ve 2002/4/EC sayılı Komisyon Direktifi ve gıda hijyeni ile ilgili 29 Nisan 2004 tarihli 852/2004 sayılı Tüzükten oluşmaktadır (Anonim, 1998; Anonim, 1999a; Anonim, 2002a; Anonim, 2004; Caspari ve ark., 2010).

2.1 Minimum Hayvan Refahı Yasal Gereklilikleri

Yumurtacı tavukların refahına ilişkin minimum standartları düzenleyen 1999/74 / EC sayılı Konsey Direktifi (Yumurtacı Tavuk Direktifi) ile 2012 yılında üye ülkelerde geleneksel kafesler yasaklanmıştır (Anonim 1999a; van Horne ve Achterbosch, 2008; Stevenson ve ark., 2014). Direktif, yumurtacı tavuklar için yetiştirme sistemlerini zenginleştirilmiş kafesler ve kafesiz sistemler olarak iki grupta ele almaktadır. Ayrıca Direktif, bu yetiştirme sistemlerinin yol açtığı patolojik, fizyolojik, etolojik, zootekni ve sosyo-ekonomik sonuçlar ile Avrupa Birliği ekonomisi ve ticareti üzerine etkilerini değerlendiren bir bilimsel raporun hazırlanması ve Komisyona sunulmasını kararlaştırmıştır. Hazırlanan bu raporda, Direktifin 2008 yılındaki etkilerinin yönetmelikte herhangi bir değişiklik yapılmasını gerektirmediği belirtilmektedir (Anonim, 2008a; Caspari ve ark., 2010). Direktifin tanımladığı yumurtacı tavuk yetiştirme sistemlerine ilişkin refah standartları aşağıda açıklanmıştır.

a) Zenginleştirilmiş Kafesler

Zenginleştirilmiş kafesler geleneksel kafeslere göre tavukların mümkün olduğunca çok davranış sergileyebilmesine olanak sağlayan daha fazla konfor bulundurmaktadır. Yumurtacı Tavuk Direktifi, kafeste her bir tavuk için en az 750 cm² taban alanı (kullanılabilir en az kafes alanı 600 cm²) temin edilmesini, kafes yüksekliğinin en az 45 cm (kafesin 150 cm²'lik bölümünde 20 cm yükseklikte) olmasını, kafes taban alanının en fazla 2000 cm² ve koloni büyüklüğünün en az 7 tavuk olmasını düzenlemektedir. Tavukların doğal davranışlarını sergileyebilmesi için kafeste bir folluk, tırnak aşındırıcı ve her tavuk için en az 15 cm olacak şekilde tünekler bulundurulması Direktifin gerektirdiği diğer standartlardır. Kafeste eşelenmenin mümkün olduğu altlık bulunmalıdır. Hayvanlara kısıtlanmadan yem (yemlik uzunluğu en az 12 cm/tavuk) ve su (her tavuğun erişebileceği en az iki nipel suluk ya da su kabı) verilmelidir. Tavuklar günde en az 2 kez refah yönünden kontrol edilmelidir. Kafes bataryaları arasında en az 90 cm genişliğinde koridor (tavukların kafeslere doldurulup boşaltılmasını kolaylaştırmak için) bulunmalı ve kafes bataryasının tabanı kümes zemininden en az 35 cm yükseklikte olmalıdır (Anonim, 1999a).

b) Kafesiz Sistemler (Alternatif Sistemler)

Yumurtacı tavukların refahına ilişkin 1999/74/EC sayılı Konsey Direktifine göre alternatif yetiştirme sistemlerinde (Madde 4) bulunması gereken minimum standartlar hayvanların kısıtlanmadan yem (doğrusal yemlik uzunluğu en az 10 cm/tavuk, dairesel yemlik uzunluğu 4 cm/tavuk) ve su (doğrusal suluk uzunluğu en az 4 cm/tavuk, dairesel suluk uzunluğu 2,5 cm/tavuk veya nipel/su kaplarının kullanılması durumunda ise her 10 tavuk için en az 1 nipel/su kabı) sağlamalıdır. Her tavuğun erişimi kapsamında en az iki su kabı ya da nipelin olması gerekir. Tavuklar için yeterince folluk (en az 1 folluk/7 tavuk veya en fazla 120 tavuk için en az 1 m² grup folluk alanı), tünek (tavuk başına 15 cm tünek mesafesi ve tünekler arasında ve tünek ile duvar arasında yatay mesafeler sırasıyla 30 ve 20 cm) ve altlık (her tavuk için en az 250 cm² altlıklı alan ve kümes zemininin 1/3'ü altlıklı olmalıdır) temin edilmelidir (Anonim, 1999a).

Kümes içerisinde farklı seviyeler arasında yumurtacı tavukların serbestçe hareket edebildiği yetiştirme sistemlerinde (kuşluk veya tünekli sistemler gibi) kat sayısı en fazla 4, katlar arasındaki mesafe tavuğun başının üstünde en az 45 cm yükseklik sağlayacak şekilde olmalıdır. Tavukların yeterince ve kısıtlanmadan beslenebilmesi için yeterli yemlik ve suluk bulundurulmalı ve alt katlara dışkı ve su akması önlenmelidir. Tavukların açık dolaşıma erişiminin bulunması durumunda ise tavukların doğrudan açık alana çıkışını sağlamak üzere açık alana çıkış koridoru kapıları bulunmalıdır (en az 35 cm yükseklik ve 40 cm genişlikte) ve toplam çıkış açıklığı 1000 tavuk için en az 2 m olmalıdır. Her zaman su bulundurulan, sert hava koşullarına ve yırtıcılara karşı koruma sağlanan açık gezinme alanında hayvan yoğunluğu 9 tavuk/m² (eski işletmelerde 31/12/2022 tarihine kadar 12 tavuk/m² uygulanabilir) olmalı ve zemin bulaşmaya uygun olmamalıdır (Anonim,1999a).

Çiftlik hayvanlarının refahına ilişkin genel hükümler hakkındaki 98/58/ EC sayılı Konsey Direktifine ek olarak 1999/74/EC sayılı Konsey Direktifinin getirdiği ek hükümlere göre tavuklar günlük olarak kontrol edilmeli (günde en az 2 kez), kümes içi gürültü seviyesi düşürülmeli, hayvanların birbirini ve çevresini yeterince açık görebilmesini temin edecek homojen bir aydınlatma yapılmalı (hayvanlarda sağlık ve davranış problemleri oluşturmayacak şekilde) ve aydınlatma programı 24 saatlik bir ritmi takip etmelidir (günün üçte birinde kalıcı, yeterli ve kesintisiz karanlık dönemi olmalı ve ışık karartıldığında hayvanların etrafını seçebilmeleri için bir süre alacakaranlık sağlanmalıdır). Kafesler tavukların kaçışını engelleyebilmeli ve üretim periyotları arasında kümes ve kafesler temizlenip dezenfekte edilmelidir. Gübre sık sık uzaklaştırılmalı, ölü hayvanlar günlük olarak alınmalıdır. Direktif tüm modifikasyonları yasaklamıştır. Ancak tüy çekme ve kabalizmi önlemek için üye ülkeler 10 günlükten küçük yumurtacı civcivlerde gaga kesimine izin verebilmektedir. Gaga kesimi yumurta tavukçuluğu alanında kalifiye bir personel tarafından yapılmalıdır (Anonim, 1999a).

Yumurtacı tavuk refahına ilişkin standartlar bakımından ulusal minimum yasal gereklilikler üye ülkeler arasında farklılıklar da gösterebilmektedir (Fiks van Niekerk ve de Jong, 2007). İsveç, Norveç ve Finlandiya'da gaga kesimine hiç izin verilmezken Avusturya, Belçika, Danimarka, Almanya, Hollanda, İsviçre ve İngiltere'de gaga kesimi sıkı sıkıya hükümler ile düzenlenmiştir. Bununla birlikte Fransa, Macaristan, İtalya, Polonya ve İspanya gibi bazı Güney ve Doğu Avrupa ülkelerinde ise sadece 1999/74/EC sayılı Konsey Direktifi ulusal mevzuata aktarılmıştır (van Horne ve Achterbosch, 2008). Yumurtacı Tavuk Direktifinde, tavukların tekrar yumurtaya başlaması için yaklaşık 1-2 hafta yemden yoksun bırakıldığı bir uygulama olan zorla tüy dökümü konusunda açık bir hüküm bulunmamasıyla birlikte, 98/58/ EC sayılı Konsey Direktifi hayvanların sağlıklı kalmalarını sağlamaya uygun nitelikte ve miktarda yem ile ve hayvanların fizyolojik ihtiyaçlarına uygun aralıklarla besleme yapılmasını açıkça hükme bağlamıştır (Anonim, 1998).

2.2. Avrupa Birliği'nde Tavuk Yumurtaları için Zorunlu Hayvan Refahı Etiketlemesi ve Pazarlama Standartları

Tavuk yumurtası için pazarlama standartlarına ilişkin (EC) No 589/2008 sayılı Komisyon Uygulama Tüzüğüne göre yumurtalar, yumurtlamayı takiben 4 gün içinde ve üretim yerinde paketlenmelidir. A sınıfı tavuk yumurtalarının kabuğuna ve paket üzerine etiket uygulanmaktadır. Bu etiketler üretim metodu, menşe ülke ile işletmeyi tanımlayan numaralarından oluşan bir kod taşımaktadır. Ayrıca bu kod numarasında yetiştirme metodu, menşei ülke isminin kısaltması olan iki harf, işletme ve şehri ifade eden numaralar bulunmaktadır. Ayrıca yumurta paketi üzerindeki etikette yumurta kalite derecesi ("A sınıfı" gibi) ağırlık derecesi (XL, L, M ve S) ve asgari raf ömrü (yumurtlama tarihinden itibaren en geç 28 gün) ile yıkanmış yumurtalar için "yıkanmış yumurta" ibaresi ve yumurtaların satın aldıktan sonra soğukta muhafaza edilmesi için bilgi (2000/13/EC sayılı direktife uygun olarak) yer almalıdır (Anonim, 2008c).

A sınıfı tavuk yumurtalarının üzerindeki harf ve kodlar en az 2 mm yükseklikte olmalıdır (kırık ve kirli yumurtalar için zorunlu değildir). B Sınıfını yumurtaların (genellikle halka satılmaz) etiketlenmesinde 12 mm yükseklikte bir daire içinde 5 mm yükseklikte "B" harfi ile veya başka bir renkte nokta bulunmaktadır (Anonim, 2002a; Anonim, 2002b; Anonim, 2008c), Yumurtlamayı izleyen ilk 9 günde yumurta paketinin üzerinde "Ekstra" veya "Ekstra taze" ibareleri ilave kalite göstergesi olarak kullanılabilir ancak 9.gün olan son tüketim tarihinin açık şekilde gösterilmesi gerekmektedir. Tavuklara verilen yem formülünün en az %60'ını oluşturduğu (tahıl yan ürünlerinin %15'den fazla kullanılmadığı) takdirde tahıl etikette belirtilebilir (Anonim, 2002a). Avrupa Birliği'nde üretilmiş organik paketli ürünlerin üzerinde 1 Temmuz 2010 tarihinden sonra farklı renk seçenekleri ile organik "Euro-leaf" etiketinin bulunması zorunlu hale getirilmiştir. Bu etiket ve logo ürünün üretildiği yer, kod numarası ve denetimi yapan kontrol ve sertifikasyon kuruluşunun adını da içermelidir. İthal organik ürünlerde logo aranmasa da üretim yeri ve tarihi bulunmalıdır (Anonim, 2017a).

Tavuk yumurtası için pazarlama standartlarını düzenleyen (EEC) No 1907/90 sayılı konsey tüzüğü isteyen yetiştiricilerin yetiştirme sisteminin adını "barn" ya da "free-range" olarak yumurta etiketine eklenmesine imkân tanımıştır (Anonim, 1990). Ancak yetiştirme tipi için bu gönüllü etiketleme programında kafes yumurtaları için herhangi bir etiketleme öngörülmemiş olması nedeniyle tüketicilere yeterince bilgi sağlamadığı anlaşıldığından (Passantino ve ark.,2008; Anonim, 2017b) bu tüzük 2001 yılında (EC) No 5/2001 sayılı Konsey Tüzüğü ile ve 2003 yılında (EC) No 2295/2003 sayılı Komisyon Tüzüğü ile yenilenmiş ve tavuk yumurtası için yetiştirme sistemini belirten özel amaçlı terimler ile zorunlu etiketleme 2004 yılında başlamıştır. Daha sonra da yumurta için pazarlama standartlarına ilişkin Avrupa Birliği mevzuatının gelişim süreci devam etmiş ve 2007 yılında (EC) No 1234/2007 sayılı konsey tüzüğü ve bunun uygulamasına ilişkin (EC) No 589/2008 sayılı Komisyon Uygulama Tüzüğü yürürlüğe konmuştur (Appleby, 2003; Anonim, 2007b). Uygulama Tüzüğü 2008 ve 2010 yıllarında yenilenmiş ve 2013 yılında konsolide versiyonuna ulaşılmıştır. Uygulama Tüzüğü, hem yumurtanın üzerinde hem de yumurtaların içine konduğu paketin üzerindeki etikette yetiştirme sistemi bilgisinin bulundurulmasını hükme bağlamıştır. Yumurtalar "organik (0)", "free-range (1)", "barn (2)" ve "kafes yumurtası (3)" şeklinde etiketlenmektedir. Yetiştirme sistemi için yapılacak etiketleme hem yumurtanın üzerinde hem de yumurta paketinin dış yüzünde kolayca görünür ve açıkça okunaklı şekilde bulundurulmalıdır (Anonim, 2008c). Yumurtaların "organik" terimi ile etiketlenmesi (EEC) 2092/91 sayılı organik tarım ürünlerinin üretimine ilişkin Konsey Tüzüğü (Anonim, 1999b) ve bunun uygulamasına ilişkin 843/2007 sayılı

organik ürünlerin üretimi ve etiketlenmesine ilişkin Konsey Tüzüğü'nün şartlarının yerine getirilmesi gerekmektedir.

Avrupa Birliği'nde ilk kez zorunlu hayvan refahı etiketlemesinin gerçekleştirildiği tavuk yumurtalarının özel terimler ile etiketlenebilmesi için her özel terimin yasal minimum hayvan refahı gereklilikleri aşağıda anlatılmıştır.

(0): Organik

Organik hayvan yetiştiriciliği yüksek hayvan refahı standartlarını içermekte, hayvanların kendi türüne özgü davranışlarını yapabilmesini öngörmekte ve hayvan sağlığı yönetimini hastalıkları önleme stratejisine dayandırmaktadır. Bu nedenle barındırma sistemi, pratik yetiştirme uygulamaları ve barındırma yoğunluğuna özel önem verilmiştir. Bu yetiştirme sistemini düzenleyen (EC) 843/2007 sayılı ve (EC) 1804/1999 sayılı Konsey Tüzüklerine göre, kapalı alanda barındırma yoğunluğu 6 tavuk/m² olup, tavuklar için yeterince folluk (en fazla 8 tavuk/1 folluk veya grup folluk ise 120 cm²/tavuk), tünek (tavuk başına 18 cm ve yükseltilmiş tünek) ve altlık (taban alınının 1/3'ünden daha fazla) sağlanmalıdır (Anonim, 1999b; Anonim, 1999c). Her kümeste en fazla 3000 yumurtacı tavuk barındırılabilir. Tavuk yetiştiriciliği yapılacak arazi en az 3 yıl süreyle konvansiyonel üretim için kullanılmamış olmalıdır. Tavuklara 4 m²/tavuk oranında ve hektara en fazla 230 tavuk (en fazla yılda hektar başına 170 kg N'u geçmemek üzere) olacak şekilde bitki örtüsü bulunan açık alana çıkış sağlanmalıdır. Tavukların, kapalı barınaktan açık gezinme alanına çıkabilmesi için yeterli çıkış koridoru kapıları (100 m² kümes alanı için 4 m uzunlukta) bulunmalıdır. Sistematik gaga kesimi yasaktır (Anonim, 1991; Anonim, 2012b). Günlük en fazla 16 saat aydınlatma mümkün olup, bunun en fazla kısmı doğal ışık ile sağlanmalıdır ve günde 8 saat kesintisiz karanlık uygulanmalıdır. Hayvanlar hava koşulları elverdiği ölçüde günü açık gezinme alanında geçirmelidir (hayatının 1/3'ünü). Açık alan bitki örtüsü ile kaplı olmalı (mera) ve ekstrem hava koşullarından hayvanların korunması için tesisler ve yeterince çok yemlik ve suluk bulunmalıdır (Anonim, 1999b).

(1): Free-Range

Free-range (serbest dolaşım) terimi ile etiketlenecek yumurtalar yumurtacı tavukların refahına ilişkin 1999/74/EC sayılı Konsey Direktifinin 4. maddesinde belirtilen şartlarda yetiştirilen tavuklardan elde edilmiş olmalıdır (Anonim, 1999a). Bu Direktif hükümlerine ek olarak, (EC) No 589/2008 sayılı Komisyon Tüzüğü'nün ek hükümlerine göre, açık gezinti alanında barındırma yoğunluğu en fazla hektarda 2500 tavuk veya 4 m² alanda 1 tavuk oranlarını geçmemelidir. Tavuk sürüsüne hayatı boyunca açık alana çıkış sağlanıyor ve bu açık alan mera olup rotasyon ile otlatılıyor ise, her padokta tavuk başına en az 2.5 m² mera alanı temin edilmelidir. Açık gezinme alanı, kapalı barınağının meraya en yakın çıkış açıklığının 150 m'lik yarıçapı içinde bulunmalıdır. Ancak bu yarıçap 1999/74/ EC sayılı Direktifte (4. madde) belirtilen özelliklerde ve yeterli sayıda sundurma (4 sundurma/hektar) bulundurulması koşulu ile 350 m'ye kadar uzatılabilir (Anonim 1999a; Anonim, 2008c). Yenilmez ve Uruk (2016) free-range sistemi ile diğer yetiştirme sistemlerine ilişkin araştırmaların bulgularını kıyaslamışlar ve free-range sisteminin avantajlı ve ekonomik olduğunu belirleyen çalışmaların daha fazla olduğunu belirtmişlerdir.

(2): *Barn (Barınak)*

Yumurtaların 'Barn eggs' (barınak yumurtaları) olarak etiketlenebilmesi için 1999/74/EC sayılı Konsey Direktifinde belirtilen alternatif sistemler (4. madde) için tanımlanan şartlarda yetiştirilen tavuklardan elde edilmiş olmalıdır (Anonim, 1999a). Bu yetiştirme tipinde açık alana çıkış sağlanması zorunlu değildir (Anonim, 2008c).

(3): *Kafes Yumurtası*

'Eggs from caged hens' (kafeste barındırılan tavuk yumurtaları) terimi ile etiketlenebilecek yumurtaların asgari olarak 1999/74/EC sayılı Konsey Direktifin 5. ve 6. maddelerinde belirtilen zenginleştirilmiş veya zenginleştirilmemiş kafeslerdeki tavuklardan elde edilmiş olması hükme bağlanmıştır. Ancak, Birlik içinde 2012 yılı sonrası zenginleştirilmemiş kafeslerin kullanımı yasaklanmıştır (Anonim 1999a; Anonim, 2008c).

3. Türkiye'nin Yürüttüğü Uyum Çalışmaları

3.1. Etçi Tavuklarda Refah Standartları

Türkiye'de etçi tavukların refahına ilişkin özel bir yönetmelik bulunmamaktadır. Avrupa Birliği'nin etçi tavukların refahı için minimum standartları belirleyen 2007/43/EC sayılı Konsey Direktifinin ulusal mevzuata aktarılması çalışmaları henüz tamamlanmamıştır. Çiftlik hayvanlarının refahına ilişkin genel hükümler hakkındaki 98/58/EC sayılı Konsey Direktifi ulusal mevzuata 2011 yılında aktarılmış (Anonim, 2011) ve 2014 yılında yenilenmiştir (Anonim 2014a). Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanununun 9. maddesine dayanılarak hazırlanan 15 Ağustos 2014 tarih ve 29183 sayılı bu yönetmelik kapsamında gıda üretimi amacıyla yetiştirilen çiftlik hayvanlarının refahına ilişkin hükümler incelendiğinde etçi tavukların en az refah gereksinimlerinin bazılarının bu yönetmelik hükümleri ile düzenlendiği anlaşılmaktadır (Anonim, 2014a). Çiftlik hayvanlarının refahına ilişkin genel hükümler hakkındaki bu yönetmeliğe göre, etçi tavuklara ağırlıklarına, davranışlarına ve fizyolojik ihtiyaçlarına göre uyarlanmış yeterli miktarlarda ve hayvanlar arasında zararlı rekabete yol açmayacak şekilde taze yem ve su verilmesi, hayvanların fizyolojik ihtiyaçlarına uygun olan aralıklarda kolayca yeme erişebilmesinin sağlanması, zararlı yem ve yem katkılarının verilmemesi ve yetkili otoritenin izni olmadan tavuklar üzerinde deneysel uygulamalara izin verilmemesi hükme bağlanmıştır. Barındırma, bakım ve besleme idaresinde kullanılan tüm otomatik ve mekanik donanımların alarm ile entegre edilmesi ve özellikle otomatik besleme ve havalandırma sistemlerinde bir sorun çıkması durumunda tamir edilinceye kadar devreye sokulacak alternatif metotların hazır tutulması öngörülmektedir. Hayvanlara yeterli miktarda uygun nitelikte altlık ile genel çerçevede ihtiyaç duyulan aydınlatmanın sağlanması yanı sıra hayvanların bakım ve idaresini yapan personelin hayvanları günde en az bir kez kontrol etmesi, kabiliyet, bilgi ve mesleki yeterliliğe sahip olması ve Bakanlığın hayvan refahı konularında eğitim kursları düzenlemesi öngörülmektedir (Anonim, 2014a).

Hayvanlara tedavi amaçlı olmayan müdahaleler yasaklanmıştır (Anonim, 2014a). Ancak en fazla barındırma yoğunluğu, kümes içi hava kalitesi ve aydınlatmaya ilişkin özel hükümler, gaga kesimi, kısırlaştırma, ayıklama ve itlafa ilişkin şartlar, yavaş büyüyen genotiplerin kullanımı, kesim öncesi hayvanların aç bırakılabileceği en fazla süre ile açık gezinme alanına çıkış sağlama ve açık gezinti alanında çevresel zenginleştirme yapmaya (sundurma da dahil) ilişkin Avrupa Birliği'nin etçi tavuklar için tanımladığı en az refah standartları için ulusal mevzuatın uyumlaştırılmamış olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca tavuk sayısı, ölüm nedeni ve ölüm oranı ile hastalık oranı ve sürüde kalan tavuk sayısı gibi verilerin kayıt edilmesi ve bu kayıtların 3 yıl süreyle saklanması düzenleyen hükümler için de uyumlaştırmanın gerçekleştirilmemiş olduğu görülmektedir.

Ortak tarımsal pazar organizasyonunun kurulmasını ve pazarlama standartlarını belirleyen 1234/2007 sayılı Konsey Tüzüğü'nün özel hükümlerine dayanılarak çıkarılan ve etçi tavuk etinin pazarlanmasını düzenleyen 543/2008/ EC sayılı Komisyon Tüzüğü hükümleri ulusal mevzuata aktarılmamıştır (Anonim, 2008a).

3.2. Yumurtacı Tavuklarda Refah Standartları

Türkiye yumurtacı tavuk refahına ilişkin AB müktesebatına önemli oranda uyum gerçekleştirmiştir. Yumurtacı tavukların korunmasına ilişkin özel hükümleri düzenleyen 1999/74/EC sayılı Konsey Direktifi ve yumurtacı tavuk işletmelerinin kayıt altına alınmasına ilişkin 2002/4/EC sayılı Komisyon Direktifi önce 23 Aralık 2011 tarihinde 28151 sayılı Çiftlik Hayvanlarının Refahına İlişkin Yönetmelik ile ve daha sonra 22 Kasım 2014 tarih ve 29183 sayılı Yumurtacı Tavukların Korunması ile İlgili Asgari Standartlara İlişkin Yönetmelik ile ulusal mevzuata aktarılmıştır (Anonim, 2014c). Bununla birlikte tespit edilen risk oranında belirlenen işletmelerin yılda bir kez denetlenmesine ilişkin henüz bir düzenleme bulunmamaktadır.

20 Aralık 2014 Tarih ve 29211 Sayılı Türk Gıda Kodeksi Yumurta Tebliği (EC) No 1234/2007 sayılı konsey tüzüğü ve bunun uygulamasına ilişkin (EC) No 589/2008 sayılı Komisyon Uygulama Tüzüğü dikkate alınarak hazırlanmıştır ve böylece Avrupa Birliği yumurta pazarlama standartlarının önemli bir kısmının ulusal mevzuata aktarılması sağlanmıştır. Ancak, Yumurta Tebliği yumurta tavuğu yetiştirme sistemini gösteren özel terimler ile etiketlemeyi, yıkanmış yumurtalar için “yıkanmış yumurta” ibaresini ve tavuklara verilen yem formülünün en az %60'ını oluşturduğu takdirde tahılın ismini yumurta paketinin üzerindeki etikette göstermeye ilişkin hükümlerle uyumlu değildir. Avrupa Birliği mevzuatı yumurtaların yumurtlamadan sonra 4 gün içinde paketlenmesini öngörürken tebliğ yumurtlamadan sonraki 10 gün içerisinde yumurtaların sınıflandırılması, işaretlenmesi ve paketlenmesini öngörmektedir (Anonim, 2008c; Anonim, 2014b).

Sonuç

Gıda ürünlerinde niteliğe verilen önem giderek artmakta ve tanınmış ürün izlemi içinde nitelik daha fazla yer bulmaktadır. Bu durum, uluslararası pazarda nitelikli gıdalar için talebi arttırmakta ve müşteri sadakatini de güçlendirmektedir. Yeni bir ekonomik rekabet gücü yaratması nedeniyle Avrupa Birliği hayvan refahı standartlarını her geçen gün geliştirmekte ve aynı paralelde mevzuatını da güçlendirmektedir. Türkiye 2005 yılında başlayan Avrupa Birliği'ne tam üyelik müzakerelerini kararlılıkla yürütmekte ve bu kapsamda da Avrupa Birliği müktesebatına uyumunu arttırmaktadır. Nitekim yetiştirme tipi için zorunlu etiketleme hariç, yumurtacı tavukların refahına ilişkin Avrupa Birliği mevzuatına büyük oranda uyum sağlanmıştır. Türkiye'nin etçi tavukların refah standartları ve piliç etinde etiketlemeyi düzenleyen Avrupa Birliği mevzuatına uyumda ise henüz sürecin başında olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Anonim, (1990). Council Regulation (EEC) No 1907/90 of 26 June 1990 on certain marketing standards for eggs. Official Journal of the European Communities, 173, 6.7.1990, p. 5.
- Anonim, (1991). Council Regulation (EEC) No 2092/91 of 24 June 1991 on organic production of agricultural products and indications referring thereto on agricultural products and foodstuffs. Official Journal of the European Communities, L198 (22.7.91), 1-15.
- Anonim, (1998). Council Directive 98/58/EC of 20 July 1998 concerning the protection of animals kept for farming purposes. 8.8.1998, Official Journal of the European Communities, L 221/23.

- Anonim, (1999a). Council Directive 1999/74/EC of 19 July 1999 laying down minimum standards for the protection of laying hens. Official Journal of the European Communities L 203/53.
- Anonim, (1999b). Council Regulation (1999) (EC) No 1804/1999: supplementing Regulation (EEC) No 2092/91 on organic production of agricultural products and indications referring thereto on agricultural products and foodstuffs to include livestock production. L222/14.
- Anonim, (1999c). Council Regulation (EC) No 1804/1999 of 19 July 1999 supplementing Regulation (EEC) No 2092/91 on organic production of agricultural products and indications referring thereto on agricultural products and foodstuffs to include livestock production. Official Journal of the European Communities L 222/1.
- Anonim, (2000). Report of the Scientific Committee on Animal Health and Animal Welfare of 21 March 2000 on the welfare of chickens kept for meat production (broilers). SANCO.B.3/AH/R15/2000.
- Anonim, (2002a). Commission Directive 2002/4/EC of 30 January 2002 on the registration of establishments keeping laying hens, covered by Council Directive 1999/74/EC. Official Journal of the European Communities, L 30/44, 31.1.2002.
- Anonim, (2002b). Regulation (EC) No 178/2002 of the European Parliament and of the Council of 28 January 2002 laying down the general principles and requirements of food law, establishing the European Food Safety Authority and laying down procedures in matters of food safety. Official Journal of the European Communities, L 31/1, 1.2.2002.
- Anonim, (2004). Regulation (EC) No 852/2004 Of The European Parliament and of The Council of 29 April 2004 on the hygiene of foodstuffs. Official Journal Of The European Union,30.4.2004, 139/1.
- Anonim, (2007a). Council Directive 2007/43/EC of 28 June 2007 laying down minimum rules for the protection of chickens kept for meat production OJ L 182, 12.7.2007, p. 19-28.
- Anonim, (2007b). Commission Regulation (EC) No 557/2007 of 23 May 2007 laying down detailed rules for implementing Council Regulation (EC) No 1028/2006 on marketing standards for eggs. Official Journal Of The European Union, 132, p.5., 24.05.2007.
- Anonim, (2007c) Council Regulation (EC) No 834/2007 of 28 June 2007 on organic production and labelling of organic products and repealing Regulation (EEC) No 2092/91.
- Anonim, (2008a). Commission Regulation (EC) No. 543/2008 of 16 June 2008 laying down detailed rules for the application of Council Regulation (EC) No. 1234/2007 as regards the marketing standards for poultry meat. Official Journal, L 157, 17.6.2008.
- Anonim, (2008b). Commission Regulation (EC) No.889/2008 of 5 September 2008 laying down detailed rules for the implementation of Council Regulation (EC) No. 834/2007 of 28 June 2007 on organic production and labelling of organic products with regard to organic production labelling and control. Official Journal of the European Union, L 250/1, 18.9.2008.
- Anonim, (2008c). Commission Regulation (EC) No 589/2008 of 23 June 2008 laying down detailed rules for implementing Council Regulation (EC) No 1234/2007 as regards marketing standards for eggs. Official Journal of the European Union, L 163/6, 24.06.2008.
- Anonim, (2011). Çiftlik hayvanlarının refahına ilişkin yönetmelik. Resmi Gazete No: 28151, 23 Aralık 2011.
- Anonim, (2012a). Chicken meat production in the EU. Information sheet 1. (<https://www.compassioninfoodbusiness.com/media/5819738/chicken-meat-production-in-the-eu.pdf>. Erişim: 11.08.2017).
- Anonim, (2012b). Egg production in the EU. Information sheet 1. <https://www.compassioninfoodbusiness.com/media/5789260/laying-hens-egg-production-in-the-eu.pdf>. Erişim: 15.08.2017).
- Anonim, (2014a).Çiftlik Hayvanlarının Refahına İlişkin Genel Hükümler Hakkında Yönetmelik. Resmi Gazete, Sayı no: 29183, 22 Kasım2014.
- Anonim, (2014b) Türk Gıda Kodeksi Yumurta Tebliği. Resmi Gazete, No: 29211, 20 Aralık 2014.
- Anonim, (2014c) Yumurtacı Tavukların Korunması İle İlgili Asgari Standartlara İlişkin Yönetmelik. Resmi Gazete No: 29183, 23 Aralık 2014.
- Anonim, (2017a). Organic Farming. European Union Agriculture and Rural Development. (https://ec.europa.eu/agriculture/organic/organic-farming/what-is-organic-farming/organic-certification_en, Erişim:17.10.2017).

- Anonim, (2017b). Labelling related to animal welfare. European Union web site. (https://ec.europa.eu/food/animals/welfare/other_aspects/labelling_en; Erişim: 11.07.2017)
- Appleby, M. C. (2003). The European Union Ban on Conventional Cages for Laying Hens: History and Prospects, *Journal of Applied Animal Welfare Science*, 6 (2):103-121.
- Blaha, T. (2000). The importance of quality assurance and food safety in modern food production systems. (In: Sustainable Animal Production: Conference, Workshops, and Discussion. Workshop on Quality and Safety. 2001 Research Consortium Sustainable Animal Production (<http://www.agriculture.de>).
- Caspari, C., Oliver, E., Nganga, J., Ricci, M., van Horne, P., Magdelaine, P. (2010). The poultry and egg sectors: Evaluation of the current market situation and future prospects. (www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=IPOL-AGRI., Erişim: 03.08.2017).
- Fiks van Niekerk T., de Jong, I.C. (2007). Mutilations in poultry European poultry production systems. *Lohmann Information*. 42 (1):35-46.
- Harvey, D., Hubbard, C. (2013). The supply chain's role in improving animal welfare. *Animals (Basel)*.3(3):767-785.
- Martland, M. F. (1985). Ulcerative dermatitis dm broiler chickens: The effects of wet litter, *Avian Pathology*, 14:3, 353-364.
- Meluzzi, A., Sirri, F. (2009). Welfare of broiler chickens, *Italian Journal of Animal Science*, 8(1):161-173.
- Passantino, A., Conte, F., Russo, M. (2008). Animal Welfare Labelling and the Approach of the European Union: An Overview on the Current Situation. *Journal of Consumer Protection and Food Safety*. 3:396 - 399.
- Stevenson, P. (2007). EU Directive on the welfare of meat chickens. *Compassion in World Farming*. Advice Report (http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/animalwelfare/eu_legislation_broilers.pdf, Erişim: 06.08.2018.
- Stevenson, S., Battaglia, D., Bullon, C., Carita, A. (2014). Review of animal welfare legislation in the beef, pork, and poultry industries. *FAO Investment Centre, Directions in investment*, Rome, Italy.
- Türker, H. (2017). AB-Türkiye İlişkileri Mevcut Durum Değerlendirmesi ve 2017 Yılı Öngörülleri Uluslararası İlişkiler Müdürlüğü. (http://izto.org.tr/demo_betanix/uploads/cms/yonetim.ieu.edu.tr/6449_1486110619.pdf, Erişim:17.09.2017).
- Van Horne, P. L. M., Achterbosch, T. J. (2008). Animal welfare in poultry production systems: impact of EU standards on world trade. *World's Poultry Science Journal*, 64 (1):40-52.
- Yenilmez, F., Uruk, E. (2016). Free-Range Sistemi, Avantaj ve Dezavantajları. *Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi TARGİD Özel Sayı* 315-324.